

FONOLOGICKÉ PROCESY V PRÚDE POSUNKOVANIA

ROMAN VOJTECHOVSKÝ

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, Slovensko

VOJTECHOVSKÝ, Roman: Phonological processes in the stream of signing. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2025, Vol. 76, No. 2, pp. 509–533.

Abstract: Segments in spoken and sign language interaction do not produce individual units in isolation but in a continuous stream of expression. When using language for communication, the forms of segments can be simplified to make communication more efficient for both communicators and communicants. This communication can result in changes in the way formal units of language are formed. It follows that, as in spoken languages, there are considerable differences in how sign languages are articulated. The differences may manifest in lexis and syntax and in phonetic differences related to social and linguistic factors. In this paper, we focus on the linguistic factors causing differences in the articulation of signs, specifically on the phonological processes within which different adaptations in the forms of signs may occur. For this reason, we will approach several phonological processes in the stream of signing occurring in different national sign languages compared to Slovak sign language and their characteristic features. Understanding phonological processes in the realization of signing can enrich the field of phonetics and phonology in general.

Keywords: sign language, sign parameters, phonological processes, assimilation, reduction, elision, epenthesis, metathesis

1. NA ÚVOD O ARTIKULÁTOROCH

V porovnaní s fonológiou hovoreného jazyka je fonológia posunkového jazyka mladá veda a začala sa rozvíjať až v 60. rokoch 20. storočia. Na prvý pohľad najvýraznejším rozdielom medzi hovorenými, teda zvukovými, a posunkovými jazykmi v ľudskej komunikácii je **rozdiel v modalite**. Slová sa v hovorených jazykoch artikulujú pohybmi rečových orgánov na tvorenie zvukov ľudskej reči a vnímajú sa sluchom (**vokálno-auditívna modalita**), zatiaľ čo posunky sa artikulujú pohybmi hornej časti tela vrátane rúk a percipujú sa zrakom (**motoricko-vizuálna modalita**). Opticky vnímateľné pohyblivé časti tela – ruky, mimika, hlava a trup – sú **artikulátormi posunkového jazyka**. V hovorenom jazyku sa samotný jazykový signál prenáša vokálne od komunikátora ku komunikantovi formou zvukových vln a v posunkovom nevokálne – motoricky prostredníctvom **svetelných, optických vln** (porov. van der Kooij – Crasborn 2016; Anderson a kol. 2022).

Pre posunkové jazyky existujú dve hlavné kategórie artikulátorov, ktoré sa spoločne podieľajú na vyjadrení formy a významu posunkov. **Manuálne artikulá-**

tory, tvoriace paže, ruky a prsty, sú hlavnými artikulátormi, ktoré sa uplatňujú pri posunkovaní. Pohybujú sa pomocou kĺbov hornej končatiny. Súčasne s manuálnymi artikulátormi sa na artikulovanie posunkového prejavu používa horná časť tela, a to trup, hlava a výrazy tváre. Tie sa nazývajú **nemanuálne artikulátory**. Ide o komplexný súbor rôznorodých pohybov, ako je napríklad zmena zrakového kontaktu, zužovanie a rozširovanie viečok, zdvíhanie a zvrátenie obočí, nakláňanie a rotácia trupu, predklon a záklon hlavy, nafúknutie a vtiahnutie líc, zaoblenie a rozťahnutie pier, odhalenie zubov a pod. (Anderson a kol. 2022). Zdá sa, že na rozdiel od hovorených jazykov majú posunkové jazyky viacero aktívnych artikulátorov. Okrem úst, ktoré sa občas považujú za nezávislý artikulátor, sa na artikulácii zúčastňujú obidva manuálne artikulátory, ktoré sa môžu pohybovať v závislosti od seba (napr. kým sa jedna ruka drží v posunkovom priestore, aby odkazovala na referent, druhá ruka môže pokračovať v posunkovaní; van der Kooij – Crasborn 2016). Posunkovanie sa produkuje vo vymedzenom, tzv. **posunkovom** (artikulačnom) **priestore**, ktorý má podobu trojdimenzionálneho priestoru. Vo vertikálnej rovine sa rozprestiera približne tesne nad hlavou až po boky, v horizontálnej od jedného lakťa až po druhý lakeť a v sagitálnej (predozadnej) rovine od roviny hrude až po končeky prstov. Centrálnym poľom posunkového priestoru je oblasť od úst až po oblasť tesne pod hrudníkom a ohniskom pohľadu sú ústa. Samostatné manuálne posunky sa vnímajú periférne.

Základnou samostatnou významovou jednotkou posunkového jazyka je **posunok**, ktorý chápeme ako ekvivalent slova v hovorenom jazyku. Podobne ako v hovorenom jazyku i v posunkovom jazyku sa vyskytujú výstavbové prvky, ktoré sa často označujú ako **parametre** (porov. van der Kooij – Crasborn 2016). Posunok reprezentuje „komplex parametrov, ktorý vytvára lexikálnu jednotku posunkového jazyka“ (Csonka 1995, s. 4). Jednotlivé manuálne posunky pozostávajú zo štyroch súčasne artikulovaných formálnych parametrov: **tvár ruky** (ako vyzerá určitý tvar ruky s jedným alebo viacerými prstami v danej polohe pri artikulácii – narovnaný, zatvorený, zakrivený a ohnutý), **miesto artikulácie** (kde sa daný posunok artikuluje v priestore pred telom, na tele či v jeho blízkosti – na hrudi, bruchu, ramene, predlaktí, hlave, tvári a pod.), **pohyb** (ako sa realizuje dráhový pohyb ruky či rúk z jednej lokácie na druhú a/alebo vnútorný pohyb prstov) a **orientácia ruky** (kam smeruje dlaň a prsty), pričom každý posunok utvára jedinečnú špecifickú kombináciu týchto prvkov. Uvedieme niekoľko príkladov slovenských posunkov, ktoré sa odlišujú v jednom parametri. Posunky HNEDÝ a RUŽOVÝ sa realizujú na zhodnom mieste – na líci, vykonávajú sa totožným – opakovaným kruhovým pohybom. Orientácia dlane dvoch posunkov je identicky nasmerovaná k telu, konkrétne k lícu, avšak medzi nimi je rozdiel v tvare ruky: kým prvý posunok ilustruje zovretú ruku s voľným palcom, druhý zase zovretú ruku so vztýčeným prostredníkom a ukazovákom pri sebe.

Obr. č. 1 – 2: Model rozpoznávania posunkov HNEDÝ a RUŽOVÝ.

Naproti tomu posunky RUŽOVÝ a PIATOK majú zhodný tvar ruky, identické miesto artikulácie na líci, takú istú orientáciu dlane smerujúcu k lícu, ale odlišný pohyb ruky. Pri posunku RUŽOVÝ sa vykonáva opakovaný kruhový pohyb (ide o trenie) a posunok PIATOK sa realizuje opakovaným priamočiarym pohybom k lícu. Ďalším príkladom sú posunky POZNAŤ a PIATOK, ktoré sa produkujú na odlišných miestach, ale ostatné formálne parametre sú zhodné. Posunok POZNAŤ sa artikuluje na spánkovej časti čela a PIATOK na líci. Iné príklady posunkov s odlišnou orientáciou ruky sú posunky PIATOK a ZÁCHOD. Kým orientácia dlane posunku PIATOK smeruje k lícu, orientácia dlane posunku ZÁCHOD je mierená smerom von doľava (u praváka). Ukazuje sa teda, že slovenskí posunkujúci vedia rozlišovať manuálne parametre posunkov, pričom aj minimálne rozdiely v jednom parametri majú dištinktívnu platnosť. Všetky simultánne artikulované parametre posunku sú obligatórne, nemožno vylúčiť ani jeden z nich a zároveň ani nie je možné produkovať jednotlivé parametre sekvenčne, teda lineárne. Niektorí autori (napr. Sandler – Lillo-Martin 2006, cit. podľa Johnston – Schembri 2007) tvrdia, že všetky parametre posunku môžu byť dôkazom sekvenčného usporiadania posunku, napr. parameter pohybu často zahŕňa postupnosť pohybov od jedného tvaru ruky k druhému alebo z jedného miesta artikulácie na druhé. Dokumentuje to slovesný posunok SVIETIŤ, keď tvar ruky v počiatkovej fáze má podobu takmer zovretej päste a postupne ju roztvára. Konštatovanie, že slová v hovorenom jazyku nevznikajú náhodnou kombináciou zvukov, ale sú vytvorené z obmedzeného súboru zvukov, platí aj pre posunkový jazyk. Niektorí lingvisti (Sandler 1989, cit. podľa Quer a kol. 2017; van der Kooij 2002) zahŕňajú tvar aj orientáciu ruky pod pojem **konfigurácia ruky**.

Na portáli *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka* (Vojtechovský 2018 – 2024) uvádzame všetky realizácie parametrov posunkov používané v slovenskom posunkovom jazyku. Konkrétne ide o 61 tvarov ruky, 21 miest artikulácie a 26 pohybov ruky, príp. rúk. V súčasnosti pre aktu-

álne výskumy vo fonetike a fonológii slovenského posunkového jazyka nemožno s istotou zhrnúť, z koľkých foném s fonologickou platnosťou inventár fonologického systému slovenského posunkového jazyka pozostáva.

Typológia klasifikuje posunky na **jednoručné**, ktoré sú vytvárané jednou, a to dominantnou rukou, a posunky **dvojručné**. Na ich artikulovaní sa môžu podieľať obidve ruky aktívne alebo jedna ruka aktívne a druhá pasívne. Ruka v pasívnej pozícii vždy vytvára miesto pre aktívnu ruku. Dvojručné posunky sa delia na **symetrické posunky**, charakterizované zhodným tvarom oboch rúk, a **asymetrické posunky**, počas ktorých je každá ruka v inom tvare. Pri dvojručných symetrických posunkoch sa môže líšiť súhra pohybu medzi dvoma aktívnymi rukami, teda pohyb môže byť synchrónny alebo alternatívny.

So štyrmi manuálnymi parametrami sa súčasne artikuluje aj relevantný piaty parameter, ktorý utvárajú **nemanuálne prostriedky**. Sú nimi pohyb hlavy a hornej časti tela a výraz tváre (mimiku) vrátane pohybu úst. Pohyb úst na fonologickej úrovni zohráva dôležitú úlohu pri rozlišovaní manuálnych homónym, ktoré sú založené na identickej podobe posunku s odlišným, nesúvisiacim významom (napr. MÁJ – BISKUP) a manuálnych polysémantov – posunky majú viac navzájom súvisiacich významov (napr. STROMČEK – VIANOCE). Bezhlasné pohyby úst sa častejšie klasifikujú do dvoch komponentov: **hovorené komponenty** naznačujúce súvzťažnosť s konkrétnym hovoreným jazykom (napr. zo slovenského – *auto*, *mama*, *bába*) a **orálne komponenty** prezentujúce nesúvzťažnosť s daným hovoreným jazykom (napr. zovreté pery, našpúlené pery, vibrujúce pery a pod.). Posunky podobne ako slová nie sú teda holistické gestá bez vnútornej štruktúry (porov. Sandler 2012).

Okrem jednotiek podobných segmentom sa potvrdzuje, že v posunkových jazykoch existujú aj **slabiky**. Odborníci na fonológiu posunkových jazykov sa zhodujú v tom, že za jadro slabiky sa pokladá pohyb (Emmorey 2007; Sandler 2012). W. Sandlerová (2006, s. 206) definuje slabiku ako „jeden pohyb, a to buď: a) po dráhe, b) vnútorne prostredníctvom zmeny tvaru alebo orientácie ruky, alebo c) oba súčasne.“

Podľa D. Brentariovkej (2012) vo všetkých jazykoch existujú **obmedzenia** týkajúce sa spôsobov, akými sa môžu jednotlivé parametre navzájom kombinovať. Obmedzenia v posunkovom jazyku sa môžu týkať tvaru ruky s vybraným prstom/vybranými prstami, vnútorného pohybu a štruktúry slabík. Lingvisti (napr. van der Kooij – Crasborn 2016) poukázali na to, že anatómia nášho tela obmedzuje možnosti produkcie posunkov, napríklad extrémne polohy kĺbov, ktoré sú namáhavé pre svaly a šľachy, sa v posunkových jazykoch vyskytujú zriedka. Z podobného dôvodu sa zdá, že posunkové jazyky na celom svete viac využívajú tvary rúk, pri ktorých je vzpriamený len ukazovák alebo malíček, ako tie tvary rúk, pri ktorých je vzpriamený len prostredník alebo prstenník. E. van der Kooij a O. Crasborn (2016) poukázali aj na obmedzenia v produkcii dvojručných posunkov, ktoré sú platné pre všetky posunkové jazyky. Prvou je tzv. **podmienka symetrie**, ktorá sa uplatňuje, keď sa obe ruky pohybujú, majú rovnaký tvar a vykonávajú synchrónny alebo alternatívny pohyb.

Druhou je **podmienka dominancie**, v ktorej jedna aktívna ruka vykonáva pohyb, zatiaľ čo druhá pasívna ruka sa stáva miestom artikulácie pre aktívnu ruku. Avšak počet tvarov pasívnej ruky, tzv. **nepríznakových tvarov**, je výrazne obmedzený. Podľa portálu *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka* (Vojtechovský 2018 – 2024) sa vyskytuje sedem nepríznakových tvarov pasívnej ruky.

Každý posunok má východiskovú a záverečnú podobu. Posunkujúci artikulujú posunkami tak, že prirodzene a plynulo prechádzajú z jedného posunkú do druhého. Medzi nimi nerobia dlhšie pauzy, ktoré by sťažovali komunikáciu. Pohyb, ktorý je foneticky potrebný na presun ruky/rúk z koncového bodu jedného posunkú na začiatok ďalšieho posunkú a ktorý nie je súčasťou lexikálnej špecifikácie žiadneho z dvoch susedných posunkov, sa nazýva **prechodný pohyb** (Quer a kol. 2017).

Predpokladá sa, že posunkujúci má vo svojom mentálnom lexikóne uloženú jednu formu každého posunkú. Táto forma sa nazýva **citátová forma**, či **fonologická forma** alebo **základná forma**. Realizácia posunkú je **fonetická forma** a môže byť zakaždým iná. Posunky sa do lexikónov vkladajú vo svojej citátovej forme (Twilhaar – van den Bogaerde 2016).

2. FONETIKA A FONOLÓGIA POSUNKOVÉHO JAZYKA

Mnohé štúdie (napr. Sandler 2006, van der Kooij – Crasborn 2016, Quer a kol. 2017) prezentovali poznatok, že fonológia posunkového jazyka má veľa spoločného s fonológiou hovoreného jazyka vrátane existencie bezpríznakových fonologických prvkov a tried prvkov, fonologických obmedzení, pravidiel asimilácie a ďalších znakov. W. Sandlerová (2006, s. 185) uvádza, že „fonetika týchto dvoch jazykových modalít je čiastočne formovaná artikuláčnymi prostriedkami s veľmi odlišnými anatomickými a fyziologickými charakteristikami. Z týchto dvoch dôvodov ponúka posunkový jazyk zaujímavý pohľad na vzťah medzi fonetikou a fonológiou.“ Americký lingvista W. Stokoe v prvej lingvistickej a zásadnej štúdii z roku 1960 zaoberajúcej sa analýzou stavebných prvkov amerického posunkového jazyka uprednostňoval špecifické termíny pre jednotlivé modalitty, a to *cherológia* a *cheréma* (z gr. *cheir* – ‚ruka‘), ktoré zodpovedajú termínom *fonológia* a *fonéma*. V súčasnosti viacerí lingvisti posunkového jazyka (napr. Parkhurst 2008; van der Kooij – Crasborn 2016; Anderson a kol. 2022) bežne používajú termíny *fonológia* a *fonéma* bez ohľadu na modalitu.

V lingvistike sa od seba funkčne rozlišujú fonetika a fonológia. **Fonetika** skúma artikuláciu a vnímanie reči a posunkov, a preto sa zameriava na modálny rozdiel medzi vizuálno-priestorovými a auditívno-orálnymi jazykmi. V oboch typoch jazykov sa v komunikačnom reťazci rozlišuje medzi artikuláciou, signálom a vnímaním tohto signálu (Crasborn – van der Kooij 2016). **Fonológia** skúma prvky používané na tvorbu slov a posunkov a ich možné kombinácie. Vo fonológii hovorených jazy-

kov sa analyzujú zvuky konkrétneho jazyka a to, ako sa tieto zvuky spájajú do slabík a slov vo vzťahu k významu slov (van der Kooij – Crasborn 2016). Rovnako sa analyzujú časti tela príslušného posunkového jazyka vo fonológii. Fonetika vo výskume posunkového jazyka sa na jednej strane zaoberá vizuálnou percepciou posunkových jazykov a na druhej strane fyziologickými vlastnosťami, ktoré zohrávajú úlohu pri produkcii posunkových jazykov. Pohyby, ktoré sú výsledkom aktivácie kĺbov a svalov, sa môžu opísať na troch úrovniach: a) ktoré svaly sú zapojené v ktorom posunkovom a ako sa realizujú, b) ktorý kĺb sa zapája, a c) ktoré časti tela sú aktívne (Twilhaar – van den Bogaerde 2016). Vizuálna fonetika skúma, ako percipient vníma a spracúva vizuálne signály, pričom sa zameriava na vzťah medzi fyziologickými vlastnosťami posunkového prejavu a ich porozumením v posunkovom priestore. Naopak, fonológia posunkových jazykov sa zameriava na základné prvky, z ktorých sa posunok skladá. Skúma ich realizácie, ktoré môžu meniť význam, a pravidlá, podľa ktorých sa tieto prvky kombinujú v kontexte iných posunkov.

3. FONOLOGICKÉ PROCESY VYSKYTUJÚCE SA V POSUNKOVÝCH JAZYKOCH

Fonetika posunkového jazyka skúma to, ako sa posunok artikuluje a ako sa perceptive vníma. S. Parkhurst (2008, s. 37) tvrdí, že „artikulácia a percepcia sú riadené dvoma všeobecnými silami, ktoré sú často vo vzájomnom konflikte.“ Autor (tamže) to vysvetľuje tak, že ak chceme, aby naša komunikácia bola čo najjednoduchšia na produkciu, máme tendenciu sa vyhýbať zložitým tvarom rúk, orientáciám alebo miestam artikulácie. Preto sa môže stať, že odlišné tvary rúk z dvoch posunkov sa môžu spojiť a vytvoriť jeden tvar ruky, ktorý už zahŕňa oba posunky (príklad asimilácie) tak, aby sa posunok ľahšie artikuloval. Niektoré dvojručné posunky sa môžu stať jednoručnými. Ale ak chceme zreteľne komunikovať, každý posunok by sa mal odlišovať od všetkých ostatných posunkov. Posunky rovnako ako hovorené slová sú pri rýchlej artikulácii ovplyvnené podobnými fonologickými procesmi (Liddell – Johnson 1989, cit. podľa Dikyuva a kol. 2017, s. 96).

Fonologický proces je podľa J. Quera a kol. (2017, s. 53) „výsledkom uplatnenia súboru obmedzení alebo pravidiel manipulujúcich s fonologickým tvarom (základných) vstupných foriem s cieľom dostať určité výstupné formy.“ Autor (tamže) dodáva, že vďaka fonologickým procesom môže dôjsť k jednoduchosti artikulácie na jednej strane a jednoduchosti vnímania na druhej strane. Ďalším typom fonologického procesu, ktorý ovplyvňuje lexiku, je adaptácia formy výpožičiek z iného (posunkového) jazyka. Z toho vyplýva, že pri použití posunkov vo vete môže mať vplyv forma predchádzajúceho alebo nasledujúceho posunkov, tento jav je známy ako **koartikulácia**. Niekedy koartikulácia môže viesť k čiastočnej zmene fonologických prvkov posunkov. Teda fonológia posunkového jazyka neskúma len inventár parametrov posunkov, ktoré rozlišujú význam, ale jej cieľom je aj opísať modifikácie

parametrov posunkov, ku ktorým dochádza v prúde posunkovania, keď sa artikulo-
vané posunky spájajú vo výpovediach, v texte (porov. van der Kooij – Crasborn
2016).

Skôr ako sa zameriame na opis fonologických procesov v procese posunkova-
nia, je vhodné priblížiť, ktoré fonologické procesy uvádzajú lingvisti posunkových
jazykov vo svojich štúdiách, keďže viacerí z nich ich neklasifikujú zhodne. Niektorí
z nich neuviedli termíny – buď ich nepoznali, alebo jednotlivé procesy nepovažovali
za svojbytné fonologické procesy. Odborné termíny uvedené v tabuľke sú vysvetle-
né nižšie.

	Johnston – Schembri (2007)	Twilhaar – van den Bogaerde (2016)	Baker a kol. (2016)	Quer a kol. (2017)	Dikyuva a kol. (2017)	Klomp (2021)
Asimilácia tvaru ruky	áno	áno	áno	áno	áno	áno
Asimilácia miesta artikul.	áno	áno	–	–	áno	áno
Asimilácia pohybu	–	áno	áno	–	–	–
Redukcia pohybu	áno	áno	–	áno	–	áno
Redukcia druhej ruky	–	–	áno	–	–	–
Extenzia pohybu	–	–	–	áno	–	áno
Elízia segmentu držania	áno	–	–	–	–	–
Elízia segmentu pohybu	áno	–	–	áno	áno	áno
Elízia druhej ruky	–	áno	áno	áno	áno	áno
Epentéza pohybu	áno	–	–	áno	áno	áno
Metatéza	–	–	–	áno	–	áno
Naturalizácia	–	–	–	áno	–	áno
Koalescencia	–	–	–	áno	–	áno
Perseverácia nedominantnej ruky	áno	–	–	–	–	–
Anticipácia nedominantnej ruky	áno	–	–	–	–	–

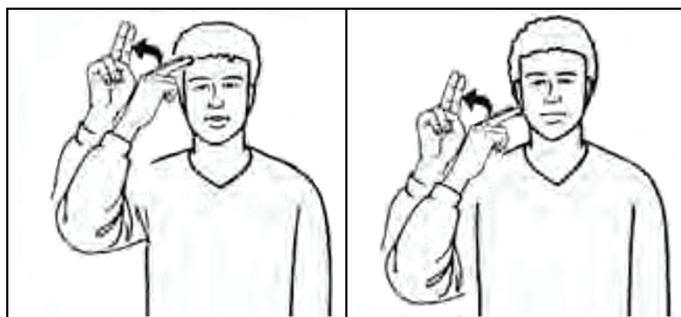
Tab. 1: Prehľad fonologických procesov vyskytujúcich sa v štúdiách lingvistov zameraných na
posunkové jazyky.

K uvedeným javom by sme doplnili ďalšie fonologické procesy, ktoré uviedla
vo svojej práci D. Lachmanová (2016) a ktoré sa vyskytujú aj v slovenskom posun-
kovom jazyku. Sú to **redukcia miesta artikulácie** a **redukcia tvaru ruky**.

3.1 ASIMILÁCIA

Jedným z fonologických procesov je **asimilácia**, ktorá je v posunkových jazykoch pomerne rozšíreným javom (porov. Quer a kol. 2017). Asimiláciu chápeme ako „fonologický proces, ktorý umožňuje, aby jedna alebo viacero vlastností fonémy nadobudlo rovnakú hodnotu ako iná fonéma v rámci určitej oblasti. Výsledkom je, že forma, ktorá prechádza fonologickou zmenou, sa viac podobá blízkej forme“ (Quer a kol. 2017, s. 53). Autori ďalej tvrdili, že asimilácia môže byť buď čiastočná, v ktorej sa kopírujú len niektoré prvky – parametre, alebo úplná, v ktorej sa kopírujú všetky prvky – parametre. Pokiaľ ide o zdroj asimilácie, rozlišujeme: a) **regresívnu asimiláciu**, ak je zdrojom asimilácie nasledujúca forma, teda keď sa v posunkovom jazyku fonologický prvok stotožňuje s prvkom nasledujúceho posunkú, b) **progresívnu asimiláciu**, ak je zdrojom asimilácie predchádzajúca forma, čiže keď je v posunkovom jazyku fonologický prvok nasledujúceho posunkú ovplyvnený predchádzajúcim posunkom, a c) **obojsmernú asimiláciu**, ak je zdrojom asimilácie predchádzajúca i nasledujúca forma potrebná na vytvorenie príslušného kontextu. Príklady týchto typov asimilácie uvádzame nižšie.

Asimilácia môže byť zameraná na ktorýkoľvek z fonologických parametrov posunkú. **Asimilácia miesta artikulácie** sa vyznačuje v tom procese, v ktorom sa miesto artikulácie jedného posunkú asimiluje do miesta artikulácie iného posunkú, ktorý sa artikuluje sekvenčne. Napríklad vo výpovedi austrálskeho posunkového jazyka IX₁ MENO S-A-M, v ktorom posunok MENO je artikulovaný nižšie v posunkovom priestore pred pravou stranou tváre, pretože predchádzajúci deiktický, teda indexový posunok IX₁ znamenajúci *ja* je vykonaný na nižšom mieste artikulácie (progresívna asimilácia). Inak je citátová forma posunkú MENO artikulovaná na čele (Johnston – Schembri 2007, s. 116).

Obr. 3: Citátová forma MENO a znížená forma posunkú (vpravo) (Zdroj: Johnston – Schembri 2007, s. 116).

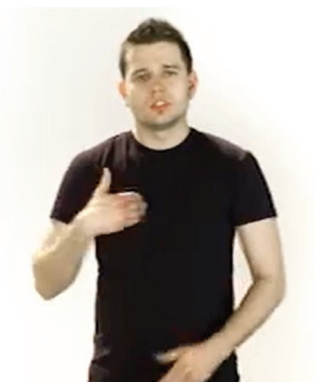
Ďalší príklad asimilácie je z tureckého posunkového jazyka, keď sa posunok pre vetnú negáciu NIE artikuluje hneď za posunkom slovesa VEDIET, preberá

miesto artikulácie predchádzajúceho slovesa (progressívna asimilácia). Citátová forma záporného posunku NIE je artikulovaná ipsilaterálne (artikulujúca na bočnej strane dominantnej ruky) vedľa hlavy. Asimilácia miesta artikulácie posunku VEDIETĚ však vedie len k artikulácii negácie prítomnej na brade, kde je artikulovaný posunok VEDIETĚ (Dikyuv a kol. 2017, s. 98).

Obr. 4: Asimilácia miesta artikulácie zloženého posunku VEDIETĚ^NIE (Zdroj: Dikyuv a kol. 2017, s. 98).

K **asimilácii tvaru ruky** dochádza počas skladania dvoch posunkov majúcich rôzne tvary rúk. Pri tejto asimilácii sa tvar ruky stáva podobnejší tvaru ruky posunku, ktorý mu vo vete predchádza, alebo po ňom nasleduje (Johnston – Schembri 2007). Napríklad v deiktickom posunku IX₁ (= JA) sa ilustruje zovretá ruka so vztýčeným palcom a druhom austrálskom posunku NEVEDIETĚ sa znázorňuje plochá ruka so vztýčeným palcom. Lenže v konštrukcii IX₁ NEVEDIETĚ sa deiktický tvar ruky asimiluje k tvaru ruky druhého posunku (regresívna asimilácia), teda deiktický tvar ruky znázorňuje už zhodný tvar ruky ovplyvnený nasledujúcim posunkom (tamže). Podobný príklad je aj v slovenskom posunkovom jazyku, v ktorom sa tvar ruky prvého posunku stáva podobnejším tvaru ruky druhého posunku, ktorý mu vo výpovedi predchádza: IX₁ VELMI-POTREBOVAŤ POSTEĽ, namiesto deiktického posunku IX₁ sa objaví ohnutá plochá ruka so vztýčeným palcom, keďže sa daný tvar ruky bude využívať v nasledujúcom posunku VELMI-POTREBOVAŤ.

Obr. 5: Asimilovaný tvar ruky deiktického posunku (Zdroj: autor).

Z týchto príkladov je možné vyvodit', že tvar ruky deiktických posunkov sa častejšie asimiluje s daným tvarom ruky nasledujúcich posunkov, pretože deiktické posunky majú vysokú frekvenciu použitia v texte (porov. Lachmanová 2016, s. 57).

Asimilácia tvaru ruky sa môže realizovať aj pri dvojručných asymetrických posunkoch v rámci jednej lexikálnej jednotky (Liddell – Johnson 1989, cit. podľa Lachmanová 2016, s. 54). Prejavuje sa tým, že pasívna ruka sa svojím tvarom asimiluje k aktívnej ruke. Uvedieme príklad slovenského posunku OBJEDNAŤ, v ktorom pasívna ruka citátovej formy znázorňuje zovretú päšť, avšak v prúde posunkovania sa pasívna ruka prispôsobí tvaru aktívnej ruky – zovretá päšť so vztyčeným ukazovákom.

Obr. 6 – 7: Pasívna ruka v citátovej forme (vľavo), asimilovaná pasívna ruka (vpravo)
(Zdroj: autor).

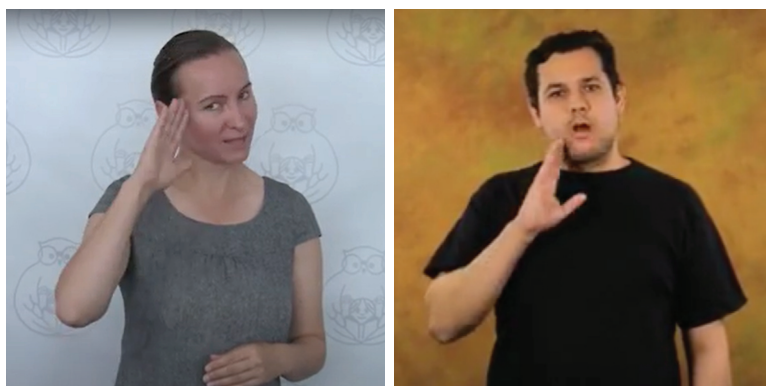
Asimilácia sa môže prejavit' pri **zмене počtu rúk** zúčastňujúcich sa na artikulácii. Konkrétne ide o zmenu jednoručných posunkov v okolí dvojručných posunkov

na dvojručnú formu posunku a o asimiláciu dvojručných posunkov na jednoručné posunky v okolí jednoručných posunkov (Liddell – Johnson 1989, cit. podľa Lachmanová 2016, s. 59).

Realizuje sa aj z pragmatického hľadiska pri expresívnych výpovediach, intenzifikácii niektorých posunkov, pri vyjadrení kriku či hnevu alebo v situácii, keď sa vo výpovedi môže artikulovať dvojručný posunok namiesto jednoručného, ktorý vykazuje citátovú podobu posunku. Druhá aktívna ruka asimiluje k prvej aktívnej ruke pôvodného jednoručného posunku. Môže ísť napríklad o slovenské posunky ako MUSIEŤ, POVINNOSŤ, SLABÝ.

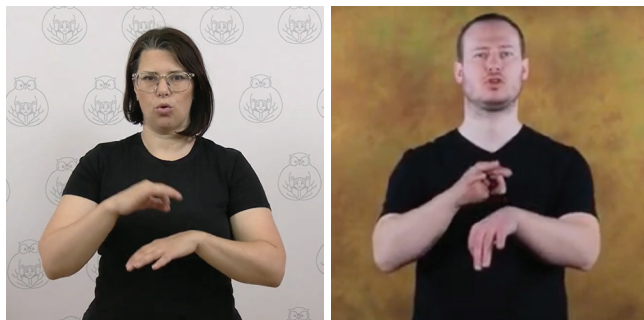
3.2 REDUKCIA

Druhým fonologickým procesom je **redukcia**, ktorá môže byť spôsobená týmito parametrami posunku: miesto artikulácie, tvar ruky a pohyb (porov. Lachmanová 2016). Redukcia znamená, že „v artikulácii sa stráca lexikálne špecifikovaná fonologická informácia“ (van der Kooij – Crasborn 2016, s. 271). Výsledkom **redukcie miesta artikulácie** sú posunky, ktoré sa v citátovej podobe artikulujú na svojich definovaných miestach artikulácie a v prúde posunkovania u nich dochádza k zmene parametra miesta artikulácie v podobe posunu smerom do centra posunkového priestoru (Lachmanová 2016, s. 46 – 47). Môžeme uviesť príklady v slovenskom posunkovom jazyku, v ktorom posunky v oblasti hlavy bývajú v prúde posunkovania umiestnené nižšie: POZNAŤ – z laterálnej strany čela je umiestnený na horný okraj líca, NEVEDIEŤ (konkrétne gramatický variant posunku NEVIEM) – z laterálnej strany čela je totožne umiestnený na horný okraj líca, VERIŤ – zo spánkových častí hlavy je premiestnený na miesto pred hlavou, ZABUDNÚŤ – z čela je posunutý na miesto pred hlavou.

Obr. 8 – 9: Citátová forma NEVEDIEŤ (vľavo; zdroj: Vojtechovský 2018 – 2024), redukovaná forma NEVEDIEŤ (vpravo; zdroj: Lydell 2018).

K redukcii tvaru ruky dochádza v takom prípade, keď „v priebehu artikulácie posunku nedôjde k plnej artikulácii hodnoty parametra tvaru ruky“ (Lachmanová 2016, s. 48). Daná redukcia sa môže prejavovať v dvoch situáciách. Jednou z nich je redukcia tvaru pasívnej ruky pri dvojručných posunkoch, v ktorých sa pasívna ruka nedrží v takom tvare, ako by sa mala, ale skôr ochabuje. Napríklad slovenský dvojručný asymetrický posunok LEKÁR, pri ktorom by pasívna ruka tvoriaca plochú ruku so vztýčeným palcom mala stáť vzpriamene, ale redukuje sa – prsty smerujú nadol k zemi.

Obr. 10 – 11: Citátová forma LEKÁR (vľavo; zdroj: Vojtechovský 2018 – 2024) a redukovaný tvar pasívnej ruky (vpravo; zdroj: Lydell 2018).

Druhou z nich je redukcia tvaru ruky pri jednoručných a dvojručných posunkoch. Uvedieme dva príklady slovenských posunkov: a) DIEVČA – namiesto plochej ruky so vztýčeným palcom sa redukuje na zovretú ruku so vztýčeným ukazovákom a prostredníkom pri sebe a palcom, b) DECEMBER – namiesto mierne zakrivenej roztiahnutej ruky (ako mierne skrčená číslica 5) sa redukuje na zovretú ruku s mierne zakriveným ukazovákom a prostredníkom od seba a palcom (ako mierne pokrčená číslica 3).

Obr. 12 – 13: Citátová forma DECEMBER (vľavo; zdroj: autor) a redukovaný tvar ruky (vpravo; zdroj: autor).

Výsledkom **redukcie pohybu** sú posunky s menším pohybom než je reálny pohyb v citátovej forme. K takejto modifikácii pohybu môže dôjsť dvomi spôsobmi: buď sa redukcia vykoná v tom istom kĺbe, v ktorom sa vykonáva pohyb citátovej formy, alebo sa pohyb vykonáva v inom kĺbe (Quer a kol. 2017, s. 56). Názorne uvedieme príklad talianskeho i slovenského posunku VOLEJBAL. Citátová podoba VOLEJBAL sa realizuje opakovaným pohybom v lakt'ovom kĺbe a redukovaná forma sa vykonáva opakovaným pohybom vo vretenozápästnom kĺbe. Príkladmi zo slovenských posunkov je posunok POLÍCIA – v citátovej forme ho znázorňuje dráhový pohyb, ktorý sa začína dotykom na kontralaterálnej strane hrudníka a končí sa na ipsilaterálnej strane boku a v redukovanej forme sa vztýčený palec trvalo umiestňuje na stred hrudníka a vnútorným pohybom zápästia ukazovák smeruje oblúkovým pohybom zhora nadol – z kontralaterálnej strany na ipsilaterálnu stranu. Citátová podoba PLÁVAŤ sa realizuje opakovaným pohybom v lakt'ovom kĺbe a redukovaná forma sa vykonáva opakovaným pohybom vo vretenozápästnom kĺbe.

Obr. 14 – 15: Citátová forma POLÍCIA (vľavo; zdroj: autor) a redukovaný dráhový pohyb ruky (vpravo; zdroj: autor).

3.3 EXTENZIA

Redukcia pohybu sa môže vyskytovať aj v takých prípadoch, keď je komunikant tak blízko, že mu môže stačiť malý pohyb komunikátora vykonaný na zápästí. Naopak, vo väčšej vzdialenosti, napr. 30 metrov, je potrebný výraznejší pohyb, aby sa zabezpečilo rozpoznanie posunkov. Ide o **extenziu pohybu** (rozšírenie pohybu), výsledkom tohto procesu sú posunky s väčším pohybom, než je vykázaný pohyb v citátovej forme (Quer a kol. 2017, s. 56). Všeobecnejšie povedané, pohybové modifikácie redukcie a extenzie sa bežne vyskytujú v spôsobe šepotu či kriku. Podobne sa v situácii šepotu môže objaviť výrazná redukcia miesta artikulácie s redukciou pohybu a zachovaným tvarom ruky/rúk, napr. pri tzv. obscénnych posunkoch, ako sú BLBEC, KRAVA, PAKO. Príslušné posunky sa realizujú v oblasti hlavy, avšak pri

tajnom šepote sa obscénne posunky posúvajú z vyššej pozície posunkového priestoru smerom nadol a artikulujú sa na nižšej pozícii posunkového priestoru.

3.4 ELÍZIA

Elízia sa chápe ako „jav, keď sa vynecháva jazykový prvok“ (Twilhaar – van den Bogaerde 2016, s. 53). **Elízia druhej ruky** sa vzťahuje na dvojručné posunky, keď sa jedna ruka artikulačne vynecháva, a tým činom sa zapája len druhá, a to dominantná ruka; tento proces fonologického vypustenia sa v niektorých odborných štúdiách označuje ako *Weak Hand Drop* alebo len *Weak Drop* (porov. Sandler 2012; van der Kooij – Crasborn 2016), čo v preklade môže znamenať **slabý pokles ruky**. Napríklad turecký posunok PLAT sa artikuluje pozdĺžnym kontaktným pohybom aktívnej ruky po pasívnej ruke. V dôsledku elízie sa úplne vynecháva pasívna ruka, ktorá je miestom artikulácie pre aktívnu ruku, a daný posunok sa artikuluje len dominantnou rukou bez zmeny iných parametrov, t. j. miesta artikulácie, tvaru ruky, pohybu a orientácie. Autori A. Bakerová a kol. (2016) vo svojej štúdii zmienili termín **redukcia druhej ruky** namiesto elízie druhej ruky.

Obr. 16 – 17: Elízia druhej ruky (Zdroj: Dikyuva a kol. 2017, s. 100).

V posunkovej komunikácii sa vyskytujú prípady, keď dvojručné posunky menia svoju podobu na jednoručné: a) posunkujúci má zaneprázdnenú ruku inou činnosťou, napr. držaním tašky, volantú vozidla, držadla v dopravnom prostriedku, b) posunkujúci súbežne artikuluje dva posunky a každá ruka referuje k inému posunkú (simultánna konštrukcia), napr. PO-PRVÉ (ľavá ruka) – ČÍTAŤ (pravá ruka), PO-DRUHÉ (ľavá ruka) – PÍSAŤ (pravá ruka), PO-TRETIE (ľavá ruka) – VYJADRIŤ-SA (pravá ruka), c) posunkujúci má dva voľné artikulátory k artikulácii, a predsa

posunkuje jednou rukou, čo môže byť ovplyvnené mimojazykovými faktormi: momentálne psychické rozpoloženie posunkujúceho (únava, emócie), postoj posunkujúceho ku komunikačnému aktu a snaha o nenápadnosť či o šepot (Battison 1978, cit. podľa Lachmanová 2016).

3.5 METATÉZA

Piatym fonologickým procesom je **metatéza**. „Je to proces, pri ktorom sa mení poradie foném v slove/posunku. V posunkových jazykoch môže tento proces ovplyvniť posunky zahŕňajúce zmenu miesta artikulácie v dôsledku pohybu“ (Quer a kol. 2017, s. 59). Príkladom na ňu je posunok NEPOČUJÚCI v americkom posunkovom jazyku (Lucas a kol. 2001, cit. podľa Quer a kol. 2017). V citátovej forme sa tento posunok so zovretou päťou a vztýčeným ukazovákom artikuluje oblúkovým pohybom z miesta ucha na ipsilaterálnu stranu úst. V podobe metatézy je poradie oboch kontaktných bodov obrátené, čiže ukazovák sa najprv dotkne ipsilaterálnej časti úst a potom ucha. Aj v slovenskom posunkovom jazyku v prúde posunkovania môže dochádzať k prešmyknutiu poradia segmentov miesta artikulácie, napr. SÁM, NORMÁLNY, v ktorom posunkujúci pravák využíva citátové podoby z kontralaterálnej strany hrudníka oblúkovým pohybom na ipsilaterálnu stranu hrudníka, v procese metatézy sa zmenia miesta artikulácie a s tým súvisí zmena smeru pohybu. Autori A. Bakerová a kol. (2016) a J. N. Twilhaar – B. van den Bogaerde (2016) vo svojich štúdiách spomínali termín **asimilácia pohybu** namiesto metatézy.

Obr. 18 – 19: Citátová forma SÁM (vľavo; zdroj: autor) a prešmyknutá forma posunkujúceho (vpravo; zdroj: autor).

Autori vo svojich štúdiách uviedli metatézu vzťahujúcu sa len na zmenu poradia segmentov – miest artikulácie v posunkoch súvisiacich s pohybom. Fonolo-

gické javy v slovenskom posunkovom jazyku potvrdzujú závery D. Lachmanovej (2016), podľa ktorej by teoreticky bolo možné uvažovať, že proces metatézy v rámci jedného posunkku môže prebiehať vo všetkých parametroch, ktoré sú obsadené minimálne dvoma hodnotami. V prúde posunkovania potom dochádza k zámene poradia či smeru artikulácie hodnôt. Lachmanová (tamže, s. 53) vo svojej práci spomína **metatézu tvaru ruky** (ide o segmentálnu zmenu poradia z jednotlivých tvarov rúk na druhý tvar v rámci jednej lexikálnej jednotky) a **zámenu dominantnej ruky** (týka sa výmeny dominantnej ruky, teda namiesto pravej ruky ľavá). Naopak, prieskum slovenského posunkového jazyka potvrdil, že niektorí slovenskí posunkujúci využívajú **metatézu pohybu**, ak sa kruhové pohyby rúk vykonávajú obrátene, a **metatézu orientácie ruky**, ak orientácia ruky smeruje iným smerom oproti citátovej podobe posunkku. Uvedieme štyri príklady. Citátová forma HLADAŤ, pri ktorej sa opakovaný kruhový pohyb dvoch rúk vo vertikálnej rovine začína najprv nadol, následne nahor. V podobe metatézy je opakovaný kruhový pohyb dvoch rúk obrátený, začínajúci nahor, následne nadol. Druhý príklad citátovej podoby OPAKOVATĤ, pri ktorej sa opakovaný kruhový pohyb dvoch rúk v sagitálnej rovine začína nahor a dopredu od tela a vo forme metatézy je opakovaný kruhový pohyb dvoch rúk opačný, teda začína nahor a dozadu k telu. Ďalšia forma UVIDIETĤ v zmysle „ešte to nie je isté“ sa realizuje opakovaným priamočiarym pohybom k telu v sagitálnej rovine a orientácia dlane smeruje k nosu a v podobe metatézy sa forma posunkku zmení orientáciou v uhle o 90 stupňov a je smerovaná doľava. Taký identický prípad sa vyskytuje aj pri posunkku POZNAŤ, avšak sa realizuje na spánkovej časti čela.

Obr. 20 – 21: Citátová forma HLADAŤ (vľavo; zdroj: autor) a prešmyknutá forma posunkku (vpravo; zdroj: autor).

Obr. 22 – 23: Štylistická forma UVIDIEŤ (vľavo; zdroj: autor) a prešmyknutá forma posunku (vpravo; zdroj: autor).

3.6 NATURALIZÁCIA

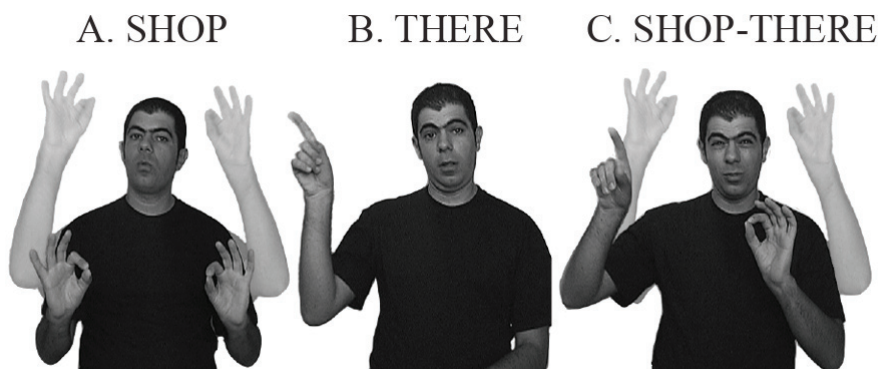
Šiestym fonologickým procesom je **naturalizácia** (nativizácia), ktorú chápeme takto: „ak fonéma vypožičaného posunku nepatrí do fonematického inventára cieľového jazyka, adaptačné procesy môžu zmeniť pôvodný tvar posunku s cieľom splniť požiadavky na správnu tvorbu“ (Quer a kol. 2017, s. 59). Príkladom adaptácie v talianskom posunkovom jazyku je posunok WORKSHOP, ktorý je prevzatý z amerického posunkového jazyka. V posunku východiskového jazyka sa používa tvar ruky znázornený ako zovretá päť so vztýčeným ukazovákom, prostredníkom a prstenníkom od seba. Aby bol daný posunok kompatibilný s fonológiou talianskeho posunkového jazyka, posunkujúci produkujú WORKSHOP s prirodzeným tvarom ruky – rozťahnutá ruka so založeným palcom (ako číslica 4). Príkladom prispôsobenia sa v slovenskom posunkovom jazyku je prevzatý bieloruský posunok MINSK, ktorý ilustruje zovretú päť so vztýčeným ukazovákom, prostredníkom a prstenníkom pri sebe, dotýkajúc sa pritom ipsilaterálnej časti prstov. Avšak daný tvar ruky je upravený na tvar ruky znázorňujúci plochú ruku so založeným palcom, čiže na artikulácii sa zúčastňuje aj malíček.

Obr. 24 – 25: Bieloruský posunok MINSK (vľavo; zdroj: autor) a slovenský posunok MINSK (vpravo; zdroj: autor).

3.7 KOALESCENCIA

Ďalším fonologickým procesom je **koalescencia**, ktorú podľa J. Quera a kol. (2017, s. 55) chápeme ako „splnutie dvoch fonetických jednotiek do jednej“. Príkladom je klitizácia zámen v izraelskom posunkovom jazyku, v ktorom sa aktívna ruka symetrického dvojručného posunkú môže stať nositeľom deiktického posunkú (Sandler 1999, cit. podľa Quer a kol. 2017). Autori Quer a kol. (2017, s. 803) tvrdia, že „koalescencia sa vzťahuje na špeciálny typ klitizácie; najčastejšie ide o klitizáciu deiktického posunkú k predchádzajúcemu symetrickému dvojručnému posunkú, takže vzniká jedno prozodické slovo.“ Termínom klitizácia sa v lingvistike posunkových jazykov označuje splnutie dvoch (alebo viacerých) slov v syntaktickom reťazci (Quer a kol. 2017, s. 63). Iná definícia klitizácie podľa J. Quera a kol. (2017, s. 803) ju vysvetľuje ako „proces, pri ktorom sa funkčný prvok fonologicky pripája k lexikálnemu prvku tak, že vzniká jedno prozodické slovo (napr. anglické *can't* a francúzske *j'aime*); funkčný prvok sa označuje ako klitika“.

Obr. 26: Koalescencia dvoch fonetických jednotiek do jednej (Sandler 2006, s. 198).

V citátovej podobe sa izraelský posunok OBCHOD artikuluje ako symetrický dvojručný posunok. Daný posunok spĺňa fonologickú požiadavku na vznik koalescencie. Obrázok na pravej strane demonštruje, ako sa realizuje spojenie, teda počas prechodu z jedného posunkú na druhý, v ktorom jedna aktívna ruka dvojručného posunkú mení svoj tvar na deiktický posunok určujúci miesto TAM, čím sa vytvára spojenie OBCHOD-TAM.

3.8 PERSEVERÁCIA A ANTICIPÁCIA

V posunkových jazykoch môžeme identifikovať ďalšie fonologické procesy, a to **perseveráciu** a **anticipáciu nedominantnej ruky**. V posunkovej komunikácii sa realizujú jednoručné a dvojručné posunky. Keď po dvojručnom posunku nasleduje jednoručný posunok, často sa druhá nedominantná ruka posunku drží na tom istom mieste po predchádzajúcom dvojručnom posunku namiesto toho, aby sa vrátila do pokojovej polohy nižšie pred telom, teda pred bruchom. Tento jav sa nazýva **perseverácia**. Naopak, keď po jednoručnom posunku nasleduje dvojručný posunok, často sa druhá nedominantná ruka, ktorá sa drží v pokojovej polohe pred telom, pripravuje na dvojručný posunok, ktorý bude nasledovať (Johnston – Schembri 2007).

3.9 EPENTÉZA A ELÍZIA

V lingvistike posunkového jazyka sa termínom **epentéza** chápe vkladanie fonematického prvku s cieľom upraviť nevhodne utvorené slabičné štruktúry (Quer a kol. 2017, s. 60), teda pridávať pohyb. Z toho vyplýva, že všetky posunky by mali obsahovať jasne viditeľný pohyb. Typy epentetického pohybu sú: opakovaný pohyb a priamočiary pohyb. Príkladom epentézy pohybu je taliansky posunok HLAVA, ktorého citátová forma neobsahuje žiadnu pohybovú zložku, len držanie ukazováka smerujúceho na laterálnu časť čela. Avšak kvôli požiadavkám na manuálnu sonoritu správne tvorených slabík sa v tomto posunkovom jazyku zavádza epentetický krátky opakovaný pohyb smerujúci na laterálnu časť čela (Geraci 2009, cit. podľa Quer a kol. 2017). Epentézu používa aj časť slovenských posunkujúcich, keď namiesto dvojslabičného posunku BANÁN použijú trojslabičný posunok, ktorým sa motorickou ikonickosťou znázorňuje trojnásobné šúpanie banána zhora nadol.

Ďalší prípad **pohybovej epentézy sui generis** predstavuje prechod medzi posunkami, pri ktorých sa artikulácia nepreruší. V podstate spočíva v premiestnení ruky/rúk z ukončenej fázy konečného miesta artikulácie posunku do počiatočného miesta nasledujúceho posunku. Počas tohto prechodu ruky zvyčajne menia tvar a orientáciu na posunok, ktorý sa má artikulovať (Quer a kol. 2017). V tejto súvislosti sa realizuje **elízia segmentu držania** ako ďalšieho segmentu v posunku. Posunky, ktoré sa obvykle vytvárajú s držaním ako súčasť ich citátových foriem, sa môžu v súvislej produkcii viacerých posunkov posunkovať inak, takto sa môže realizovať elízia segmentu držania medzi posunkami a, naopak, pribudne epentetický segment pohybu. Napríklad austrálsky posunok NEVEDIEŤ sa tento posunok v citátovej forme so segmentmi vykazuje ako HMM (poznámka: *H* – hold – držanie, *M* – movement – pohyb). Naproti tomu ten istý posunok v posunkovanej výpovedi nemusí vykazovať žiadne držanie. Tri posunky IX₁, NEVEDIEŤ a KDE by sa vytvárali ako súvislý prúd pohybov, pričom medzi posunkami by sa pridávali prechodné pohyby ako súčasť procesu pohybovej epentézy. Na obrázku je znázornený príklad v zjednodušenom zápise pohybu a držania (Johnston – Schembri 2007, s. 115).

Sign	PRO-I		NOT-KNOW		WHERE
Citation form	M	H	H	M	H
Movement epenthesis	M	H	M	H	M
Hold deletion	M	M	M	M	M

Obr. 27: Reprezentácia pohybu a držania pri elízii držania a epentéze pohybu (Jonhston – Schembri 2007, s. 115).

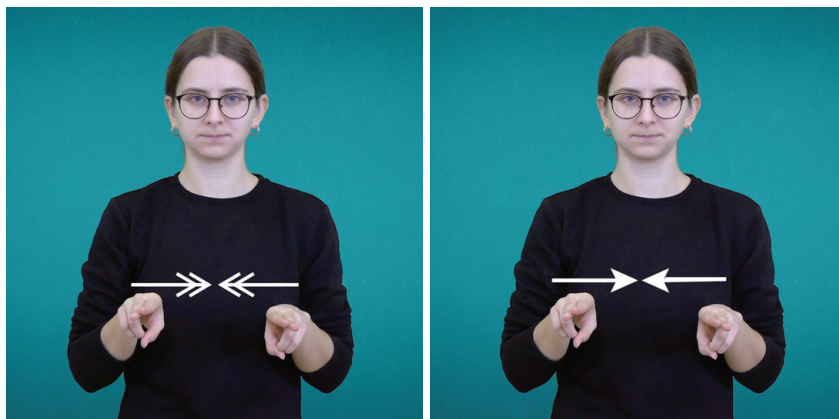
V slovenskom posunkovom jazyku sa tento jav realizuje napr. vo výpovedi zahŕňajúcej dva slovenské posunky MYŠ a KLOPAŤ (*Myš klope.*), pri ktorých sa v oboch v začiatkovej a konečnej fáze citátových podôb vykazuje segment držania. Pri posunkovom prejave sa plynule prechádza z jedného na druhý, preto sa medzi posunkami nevykazujú segmenty držania a namiesto nich sa vkladá segment prechodného pohybu.

Obr. 28: Epentetický pohyb medzi dvoma posunkami MYŠ a KLOPAŤ (Zdroj: Snepeda 2015 – 2024).

Elízia segmentu pohybu je fonologický proces, pri ktorom sa vypúšťa segment pohybu v posunku, aby sa posunok mohol realizovať rýchlejšie a s menšou manuálnou aktivitou (porov. Dikyuva a kol. 2017, s. 99). Elízia pohybu sa často vyskytuje pri opakovaných pohyboch posunkov a vedie k produkcii posunkov s jedno-

duchým pohybom (Johnston – Schembri 2007, s. 115). V lexike slovenského posunkového jazyka sa realizuje napríklad v posunku BRAT, keď sa citátová forma vyznačuje opakovaným priamočiarym pohybom a pri prejave sa namiesto opakovaného môže vyskytovať jednoduchý priamočiary pohyb.

Obr. 29 – 30: Citátová forma posunku BRAT a upravená forma posunku BRAT (Zdroj: Vojtechovský a kol. 2024).

3.10 KOARTIKULÁCIA

Medzi fonologické procesy v posunkovom jazyku sa zaraďuje aj **koartikulácia**, definovaná podľa J. N. Twilhaara a B. van den Bogaerdeovej (2016, s. 31) ako „fonetická variácia artikulácie ovplyvnená jazykovým faktorom slov alebo posunkov v jeho bezprostrednom okolí.“ Tí istí autori (2016, s. 146) uviedli ďalšiu definíciu: „Koartikulácia je forma fonetickej variácie, ktorá zahŕňa miernu úpravu artikulácie“ a exemplifikovali ju na príklade holandského posunku DOBRÝ, ktorý môže mať rôzne umiestnenie v závislosti od posunkov, ktoré mu predchádzajú alebo po ňom nasledujú. Posunok sa môže produkovať vyššie, ako je určený v citátovej forme, keď sa kombinuje s výrazom VEČER, ako je napríklad fráza DOBRÝ VEČER. Pozícia začiatočného posunku VEČER v posunkovom priestore je umiestnená vyššie ako pozícia posunku DOBRÝ, preto sa pozícia daného posunku presúva na vyššiu pozíciu, na ktorej sa artikuluje VEČER. Ide o príklad regresívnej koartikulácie, keďže sa prispôsobuje nasledujúcemu posunkovi.

Podobným spôsobom sa v slovenskom posunkovom jazyku realizujú dve slovenské výpovede zložené z troch posunkov, v ktorých sa miesto artikulácie mení vplyvom miest artikulácie okolitých posunkov a pripodobní sa k miestam artikulácie predchádzajúcich a nasledujúcich posunkov. V prvej výpovedi KUCHÁR VEDIEŤ₃ VARIEŤ (*Kuchár vie varieť.*), v ktorej KUCHÁR a VARIEŤ sú artikulované pred telom a VEDIEŤ₃ v oblasti hlavy, sa vplyvom dvoch susediacich posunkov posúva miesto

artikulácie posunkú VEDIĚ₃, a to vo vertikálnej rovine výrazne nižšie. Ide o obojsmernú koartikuláciu. V druhej výpovedi MATKA VARĚ OBED (*Matka varĚ obed.*) sú posunky MATKA a OBED realizované v časti hlavy a VARĚ pred telom – vplyvom dvoch susediacich posunkov sa miesto artikulácie posunkú VARĚ posúva vo vertikálnej rovine vyššie.

Uvedení autori priblížili jestvujúci rozdiel medzi asimiláciou a koartikuláciou v tom zmysle, že „existuje možnosť, že asimiláciu možno v určitých prípadoch považovať za koartikuláciu. Vo všeobecnosti sa však koartikulácia vzťahuje na malé prispôbenie sa v artikulácii, keď napríklad realizácia miesta artikulácie alebo tvaru ruky pre posunok vykazuje miernu fonetickú odchýlku od citátovej formy posunkú. Tieto realizácie sú vždy v tej istej fonéme ako v citátovej forme posunkú. Pri asimilácii je vždy fonologická adaptácia, pri ktorej realizácia parametra vedie k inej fonéme ako v citátovej forme posunkú.“

Môžeme teda zhrnúť, že koartikulácia je malé prispôbenie (fonetická variácia) a asimilácia je fonologická adaptácia, ktorá vedie k inej fonéme.

4. ZÁVER

Posunkové jazyky rovnako ako všetky orálno-auditívne jazyky majú fonetickú a fonologickú rovinu. Tieto roviny tvorí systém diskretných formálnych prvkov, ktoré sa špecifickými spôsobmi kombinujú pri vytváraní jednotiek s lexikálnym významom. Na základnej úrovni sa skladajú z výstavbových prvkov posunkového jazyka, ako sú tvar ruky a jej orientácia, miesto artikulácie, pohyb a nemanuálne prostriedky. Tieto parametre posunkú predstavujú v slovenskom posunkovom jazyku minimálne dištinktívne jednotky s fonologickou platnosťou. Sú to stavebné prvky posunkového kódu, ktoré fungujú analogicky ako fonémy v orálno-auditívnych jazykoch: samy o sebe nenesú lexikálny význam, ale ich zámena alebo zmena v rámci posunkú vedie k zmene lexikálneho významu, ako to ilustrujú minimálne páry uvedené vyššie. V tejto súvislosti je esenciálne aj v posunkovom jazyku vnímať a rozlišovať vzťah fonetiky a fonológie. Fonológia vyberá a klasifikuje tie motoricko-vizuálne realizácie, ktoré majú v posunkovom kóde dištinktívnu funkciu. Fonetika, naopak, popisuje celý rozsah fyzických a artikulačných realizácií vrátane nedištinktívnych variácií.

Venovali sme sa predovšetkým fonologickej adaptácii, teda formám posunkov, ktoré sa môžu meniť v dôsledku fonologických procesov, ako sú asimilácia, redukcia, elízia, metatéza, epentéza, extenzia, naturalizácia, koalescencia, perseverácia a anticipácia. Zdokumentovali sme, že v slovenskom posunkovom jazyku sa nachádzajú takmer všetky tieto fonologické procesy, a to konkrétne: asimilácia tvaru ruky, redukcia pohybu, miesta artikulácie a tvaru ruky, extenzia pohybu, elízia segmentu držania, segmentu pohybu a druhej ruky (redukcia druhej ruky), epentéza pohybu, metatéza miesta artikulácie, pohybu a orientácie ruky, naturalizácia, koalescencia, perseverácia nedominantnej ruky a anticipácia nedominantnej ruky. K týmto svoj-

bytným fonologickým procesom možno priradiť ďalšie procesy, ktoré sme zistili prostredníctvom prieskumnej sondy, konkrétne redukciu miesta artikulácie, redukciu tvaru ruky, metatézu pohybu a metatézu orientácie ruky. Fonologické zmeny sa prejavujú v rámci lexikálnych jednotiek – posunkov. Z týchto procesov sme priblížili aj koartikuláciu – formu fonetickej variácie, ktorá sa v slovenskom posunkovom jazyku vyskytuje častejšie než asimilácia miesta artikulácie. Poznanie týchto fonologických procesov je dôležité v pragmatickej komunikácii v posunkovom jazyku, keďže v intrakultúrnej komunikácii posunkujúcich sa často vyskytuje tendencia k zjednodušenej artikulácii posunkov alebo k (častočnej) zmene artikulácie posunkov, ktoré sa realizujú inak ako ich citátová podoba. Menšia posunková artikulácia alebo zmenená artikulácia stoja menej úsilia manuálnej aktivity, sú prejavom ekonomizácie posunkového prejavu, najmä ak komunikant má z kontextu dostatok informácií na rozpoznanie posunkov, teda redukovaná alebo zmenená artikulácia nespôsobuje v komunikácii entropiu. Pozorovanie prejavu komunikátora, ktorý komunikuje v posunkovom jazyku, predpokladá od príjemcu schopnosť pozorovať celkový prejav artikulovaných pohybov zahŕňajúcich ruky, paže, hlavu, telo a tvár.

Bibliografia

- ANDERSON, Catherine – BJORKMAN, Bronwyn – DENIS, Derek – DONER, Julianne – GRANT, Margaret – SANDERS, Nathan – TANIGUCHI, Ai (2022): *Essentials of Linguistics*. 2. vyd. Hamilton: eCampusOntario. 884 s.
- BAKER, Anne. – VAN DEN BOGAERDE, Beppie – PFAU, Roland – SCHERMER, Trude (2016): *The Linguistics of Sign Languages : An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 378 s.
- BATTISON, Robbin (1978): *Lexical borrowings in American Sign Language*. Silver Spring: Linkstok Press. 240 s.
- BRENTARI, Diane (2012): Phonology. In: R. Pfau – M. Steinbach – B. Woll (eds.): *Sign Language: An International Handbook*. Berlín: Mouton de Gruyter, s. 21 – 54.
- CRASBORN, Onno – van der KOOIJ, Els (2016): Phonetics. In: A. Baker – B. van den Bogaerde – R. Pfau – T. Schermer (eds.): *The Linguistics of Sign Languages: An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 229 – 250.
- CSONKA, Štefan (1995): Osvojovanie posunkovej reči počujúcimi. In: *Efeta – otvor sa*, roč. 5, č. 3, s. 2 – 5.
- DIKYUVA, Hasan – MAKAROGLU, Bahtiyar – ARIK, Engin (2017): *Turkish Sign Language Grammar*. Ankara: The Republic of Turkish Ministry of Family and Social Policies. 318 s.
- EMMOREY, Karen (2007). The psycholinguistics of signed and spoken languages: How biology affects processing. In: M. G. Gaskell (ed.): *The Oxford Handbook of Psycholinguistics*. Oxford University Press. Chapter 43, s. 703 – 722. Dostupné na: www.researchgate.net/publication/283518841_The_psycholinguistics_of_signed_and_spoken_languages_How_biology_affects_processing. [cit. 26-10-2024].

FENLON, Jordan – CORMIER, Kearsy – BRENTARI, Diane (2018): *Sign language phonology*. Dostupné na: www.researchgate.net/publication/326293270_Sign_language_phonology. [cit. 26-10-2024].

GERACI, Carlo (2009): Epenthesis in Italian Sign Language. In: *Sign Language & Linguistics*, roč. 12, č. 1, s. 3 – 51.

JOHNSTON, Trevor – SCHEMBRI, Adam (2007): *Australian Sign Language (Auslan): An Introduction to Sign Language Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 324 s.

KLOMP, Ulrike (2021): *A descriptive grammar of Sign Language of the Netherlands*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. 407 s.

LACHMANOVÁ, Denisa (2016): *Změny ve výšce realizace znaků českého znakového jazyka vlivem koartikulace*. [diplomová práce]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 146 s.

LIDDELL, Scott K. – JOHNSON, Robert, E. (1989): American Sign Language: The Phonological Base. In: *Sign Language Studies*, roč. 18, č. 64, s. 195 – 277.

LUCAS, Ceil – BAYLEY, Robert – VALLI, Clayton (2001): *Sociolinguistic Variation in American Sign Language*. Washington: Gallaudet University Press. 256 s.

LYDELL, Thomas a kol. (2018): *Spreadthesign*. Örebro: European Sign Language Center. Dostupné na: www.spreadthesign.com/sk.sk/search/. [cit. 26-10-2024].

PARKHURST, Stephen (2008): Phonology, the ebb and flow of two great forces. In: H. van der Hulst – R. Channon (eds.): *The Phonetics and Phonology of Sign Languages First SignTyp Conference*. Storrs: University of Connecticut, s. 36 – 37. Dostupné na: www.academia.edu/1151797/The_Phonetics_and_Phonology_of_Sign_Languages_First_SignTyp_Conference_June_26_28_2008. [cit. 26-10-2024].

PARKHURST, Stephen (2008): The role of the input structure in sign language phonology. In: H. van der Hulst – R. Channon (eds.): *The Phonetics and Phonology of Sign Languages First SignTyp Conference*. Storrs: University of Connecticut, s. 38. Dostupné na: www.academia.edu/1151797/The_Phonetics_and_Phonology_of_Sign_Languages_First_SignTyp_Conference_June_26_28_2008. [cit. 26-10-2024].

QUER, Josep – CECCHETTO, Carlo – DONATI, Caterina – GERACI, Carlo – KELEPIR, Meltem – PFAU, Roland – STEINBACH, Markus (2017): *SignGram Blueprint: A Guide to Sign Language Grammar Writing*. Berlín – Boston: Walter de Gruyter BmbH. 896 s.

SANDLER, Wendy (1989): *Phonological representation of the sign. Linearity and non-linearity in American Sign Language*. Dordrecht: Foris. 228 s.

SANDLER, Wendy (1999): *Cliticization and prosodic words in a sign language*. In: T. Hall – U. Kleinhenz (eds.): *Studies on the phonological word*. Amsterdam: John Benjamins, s. 223 – 254.

SANDLER, Wendy (2006): Phonology, phonetics and the nondominant hand. In: L. Goldstein – D. H. Whalen – C. Best (eds.): *Laboratory Phonology 8*. Berlín: De Gruyter Mouton, s. 185 – 212. Dostupné na: https://signlab.haifa.ac.il/wp-content/uploads/2013/12/Phonetics_Phon_and_Nondominant_hand1.pdf. [cit. 26-10-2024].

SANDLER, Wendy (2011): The Phonology of Movement in Sign Language. In: M. Oostendorp – C. J. Ewen – E. Hume – K. Rice (eds.): *The Blackwell Companion to Phonology*, s. 1 – 27. Dostupné na: <https://doi.org/10.1002/9781444335262.wbctp0024>. [cit. 26-10-2024].

SANDLER, Wendy (2012): The Phonological Organization of Sign Languages. In: *Language and Linguistics Compass*. roč. 6, č. 3, s. 162 – 182. Dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23539295/>. [cit. 26-10-2024].

SANDLER, Wendy – LILLO-MARTIN, Diane (2006): *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge: Cambridge University Press. 570 s.

Snepeda (2015 – 2024): *Domček, domček, kto v tebe býva?* Bratislava: Snepeda. Dostupné na: www.snepeda.sk/Domcek-domcek-kto-v-tebe-byva.html. [cit. 26-10-2024].

STOKOE, William C. (1960): Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf. In: *Studies in Linguistics*. Occasional papers, č. 8, s. 1 – 78.

TWILHAAR, Jan Nijen – VAN DEN BOGAERDE, Beppie (2016): *Concise Lexicon for Sign Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 244 s.

VAN DER KOOIJ, Els (2002). *Phonological Categories in Sign Language of the Netherlands: The role of Phonetic Implementation and Iconicity*. Utrecht: LOT. 327 s.

VAN DER KOOIJ, Els – CRASBORN, Onno (2016): Phonology. In: A. Baker – B. van den Bogaerde – R. Pfau – T. Schermer (eds.): *The Linguistics of Sign Languages: An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 251 – 278.

VOJTECHOVSKÝ, Roman. (ed.) (2018 – 2024): *Posunky.sk: Prekladový slovník slovenského jazyka – slovenského posunkového jazyka*. Bratislava: Snepeda. Dostupné na: www.posunky.sk. [cit. 26-10-2024].

VOJTECHOVSKÝ, Roman – MAJERČÁKOVÁ, Diana – HEFTY, Michal – VOJTECHOVSKÁ, Veronika – CEHLÁRIK, Jaroslav – HEFTY, Angela (2024): *Slovenský posunkový jazyk pre študentov – úplných začiatčníkov I.: Ja a moja rodina*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. 242 s. Dostupné na: <https://pdfweb.truni.sk/veda-vyskum?e-kniznica#online;online=posunkov>. [cit. 26-10-2024].